

Samuel Scott: Non-referring Concepts

Doktori disszertáció, kognitív tudományi program, Carleton University, 2003.
www1.carleton.ca/ics/ccms/wp-content/ccms-files/2003-03.pdf

A nyelvfilozófiában, ha nem is a legvitatottabb kérdések közé, de minden esetre a fontosabb és érdekesebb problémák közé sorolható a nem referáló fogalmak kezelése. Nem referáló fogalmaknak nevezzük azokat a(z) – akár határozott leírás formájában megadott – fogalmainkat (itt szub-propozicionális mentális reprezentációkat értünk fogalom alatt), melyeknek nincs referenciája a világban, nem utalnak semmire, illetve más szóval nem létezőre utalnak. Azzal, hogy referálunk egy dologra, kiragadjuk, kiemeljük azt egy sematizált, a világról alkotott képünkől. Ez persze igencsak problematikus azokban az esetekben, amikor nincs mit kiragadni a világból. Tipikus példa: *A jelenlegi francia király kopasz*. Mivel Franciaországnak jelenleg nincs királya, hiszen köztársaság, a *jelenlegi francia király* nem utal, nem referál semmiféle létezőre a világban. A referencia alapú szemantikák számára mindig is problémát jelentett, hogy ezek a fogalmak hogyan nyerik el jelentésüket, hiszen elviekben nem tudunk olyan tokeneket kijelölni a világban, amik alapján meghatározhatnánk a jelentést. A kérdésre egyfajta kitérő megoldást jelentett az a feltételezés, hogy ezek a fogalmaink más szemantikai struktúrával rendelkeznek, így ezek másként kezelendők, mint referáló fogalmaink, bár ezt a pszichológiai szakirodalom sokáig sem nem cáfolta, sem nem támasztotta alá.

Ezt a kérdést Sam Scott empirikus oldalról közelítette meg, kísérletekkel vizsgálva ezeknek a fogalmaknak a viselkedését, pontosabban azt, ahogyan az az emberek fejében él. A dolgozat nagy része az empirikus kutatás háttérodalmának összefoglalása.

Számunkra a nem referáló fogalmak elsősorban a szemantika szempontjából bírnak különös jelentőséggel. A nyelvfilozófiai viták jelentős része a nem referáló fogalmakat tartalmazó mondatok igazságértékével kapcsolatos. Hogyan lehet, hogy egy olyan mondat, mint *Mézga Géza kopasz* és *Mézga Géza nem létezik* egyszerre legyenek igazak, és ha mindkettő igaz, akkor voltaképpen mire is mondjuk pontosan, hogy nem létezik, illetve egy nem létező entitás hogyan rendelkezhet tulajdonságokkal?

A dolgozat elején Scott rendkívül átfogó és kritikus módon kitér néhány alfejezet erejéig e probléma jelentősebb filozófiai megoldásainak bemutatására Fregétől és Russelltől Meinongon át egészen Fodorig és Dretskiig. Ezek után inkább kognitív nyelvészeti szempontból közelít a szerző, és a fogalmi struktúrákat elemzi. Két fő kérdés megválaszolását tűzi ki célul:

1. Milyen a nem referáló fogalmak pszichológiai struktúrája, és ez eltér-e bármilyen módon az általános, referáló fogalmakétól?
2. Van-e bármilyen más pszichológiai különbség a referáló és nem referáló fogalmak között?

Ezért a szerző, a dolgozat harmadik fejezetében bemutatja a fogalmi kategorizációt magyarázó legjelentősebb elméleteket, a klasszikus és a prototípuselméletet. A klasszikus elmélet szerint a fogalmaink meghatározhatók egy definíció alapján, és a kategóriába tartozás eldönthető szükséges és elégséges feltételek teljesülése, ill. nem teljesülése mentén. Ezzel az elmélettel azonban több probléma is van. Így ezt fel is váltotta a prototípuselmélet, mely szerint fogalmi kategóriáink határai elmosódtak és a kategóriába való tartozásnak mértéke a prototípushoz való hasonlóság mértékén múlik. Bár ez az elmélet sem hibátlan, mégis,

egyelőre ez adja a legjobb magyarázatokat és előrejelzéseket a fogalmak viselkedésével kapcsolatban. A szerző továbbá egy alfejezet erejéig kitér az ad hoc¹ fogalmak kérdésére is, mely már csak abból a szempontból is érdekes, hogy – meglepő módon – Barsalou is talált munkássága során tipikalitási hatásokat az ad hoc fogalmak kategorizációja kapcsán. Ez az eredmény pedig a jelen dolgozat szempontjából azért jelentős, mert Barsalou eredeti hipotézise alapján az ad hoc fogalmaknak egészen más struktúrát feltételezett, mint a megszokott, „tipikus” fogalmainkének – így tehát lehetséges, hogy a prototipikalitás megfigyelhető lesz a nem referáló fogalmak esetében is, és nem csupán az egyértelmű, létező fogalmaink szerveződésére lesz jellemző.

A fejezet végén két hipotézis fogalmazódik meg:

1. A nem referáló fogalmaknak hasonlóság alapú a struktúrájuk, akár csak a referáló fogalmaknak.
2. A nem referáló fogalmak feldolgozása sem nem egyszerűbb, sem nem bonyolultabb, mint a referáló fogalmaké.

Ezek után, a negyedik fejezetben a szerző négy empirikus kísérletet mutat be. Az első kísérlet célja megfelelő ingeranyag gyűjtése és ennek kategorizációja. Mivel a disszertáció előtt nem nagyon születtek nem referáló fogalmakat vizsgáló kísérletek, így nem is állt a szerző rendelkezésére jól bemért, általánosan elfogadott és használt ingeranyag. Ezt első lépésként össze kellett gyűjteni és az alanyok által kategóriákba rendszereztetni. Az alanyok feladata tehát különböző kategóriákba tartozó egyedek összegyűjtése és felsorolása volt, mint például *istenek*, *szörnyek* vagy *szuperhősök*.

A második kísérlet tipikalitási osztályzásokat gyűjtött, ellenőrizte az első kísérlet kategorizációs döntéseinek eredményét, valamint előkísérletként szolgált annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy vajon mennyire kezelik hasonlóan az alanyok a referáló és nem referáló fogalmakat a kategorizációs feladatokban. Itt az alanyoknak az előző kísérletben összegyűjtött kategóriákba tartozó egyedekről kellett tipikalitási döntéseket hozniuk egy hétfokú skála segítségével, valamint arra is lehetőségük volt, hogy ha egy példányt nem éreztek az adott kategóriába tartozónak, akkor azt is jelezhették a kísérleti lapon. Az eredmények alapján megfigyelhető volt némi különbség az egyes csoportokba tartozó fogalmak kategorizációját illetően, de biztos eredményt csak a későbbi kísérletek ígérnek.

A hipotéziseket érdemben a két utolsó kísérlet volt hivatott tesztelni. Ezek közül a harmadik az első hipotézist vizsgálja. A résztvevők ebben a kísérletben is papíron kapták meg a különböző referáló és nem referáló kategóriákba tartozó dolgok neveit, a feladatuk pedig az volt, hogy egy perc alatt minél több tulajdonságot soroljanak fel az egyes egyedekhez. Az előző kísérlet tipikalitási osztályzások alapján kapott eredményével összevetve úgy tűnik, hogy a családi hasonlóság statisztikusan szignifikáns előrejelzője a tipikussági osztályozásnak, ráadásul ennek mértéke hasonló a referáló és nem referáló fogalmak körében egyaránt.

A negyedik kísérlet fókuszában kisebb részben az első, nagyobb részben a második hipotézis állt. Az alanyoknak itt egy reakcióidőt mérő feladatban kellett döntést hozniuk egyes, valamely referáló vagy nem referáló kategóriába tartozó egyed adott kategóriába tartozásával kapcsolatban. Az egyes döntéseiket a résztvevőknek igen (Y) és nem (N) válaszokkal kellett meghozniuk. Az ingeranyag számítógépes bemutatással lett prezentálva. Az első hipotézist ez a kísérlet is alátámasztani látszik, mivel az alanyok gyorsabban hoztak

¹ Ad hoc fogalmaknak nevezzük például az olyan – gyakorlatilag kreált, nem általánosan létező és számon tartott – fogalmainkat, mint a „dolgok, melyeket magunkkal viszünk egy kirándulásra” vagy a „dolgok, melyeket reggelire ehetünk”. Azok a fogalmaink tehát, amikre nem érvényesek a fogalmi kategorizációról alkotott eddigi elméletek.

döntést a kategorizációs feladatban a tipikusabb példányok besorolásánál, mint a kevésbé tipikus példányok esetében, a referáló és nem referáló fogalmi kategóriában egyaránt. A második hipotézis azonban úgy tűnik, megdőlt. A nem referáló fogalmakról való döntés hosszabb időt vett igénybe, mint a referáló fogalmaké, ez pedig azt sejteti, hogy az előbbi kategória feldolgozása bonyolultabb, de legalábbis eltér az utóbbiétól.

A dolgozat kiemelt jelentőségűnek tűnik, hiszen rendkívül érdekes és sok fejlődést okozó – elsősorban filozófiai, nyelvfilozófiai, illetve szemantikai – kérdést vizsgál, ezúttal empirikus módon, melynek eredményeiből nem csak a kísérleti pszichológia profitálhat. Szintén nem hagyható figyelmen kívül a dolgozat első felében a kapcsolódó szakirodalom körültekintő és legfőképpen kritikus összegzése. Habár az empirikus vizsgálat két nagyon alapvető, de annál fontosabb hipotézist állít fel és tesztl, ahol szükségét érzénék, ott még utóvizsgálatokkal is alátámasztja az eredményeket. Különösen érdekes lehet a dolgozat kognitív nyelvészeti szempontból, mivel a fogalmi struktúrák szerveződése hasznos és releváns támpontokat adhat a konceptualizációval kapcsolatos kérdéseket illetően, amelyek a funkcionális kognitív jelentéselméletek alapját is képezik.

A dolgozatra mint egy nagy előrelépésre tekinthetünk a nem referáló fogalmak akár elméleti, akár empirikus irodalmának aspektusából.

Jellinek Sára
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
jellineksara@gmail.com